

ks. prof. nzw. dr hab. Witold Jedynak
Instytut Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Renaty Pomarańskiej
pt. „Martyrologia Polaków na Kresach południowo-wschodnich
w latach 1939-1945. Studium socjologiczne”**

Martyrologia Polaków na Kresach południowo-wschodnich jest procesem społecznym. Stanowi bowiem serię powiązanych ze sobą zjawisk społecznych, mających wpływ na jednostki, grupy i zbiorowości. Ze względu na skalę i natężenie tych zjawisk wielu badaczy kwalifikuje martyrologię Polaków na Kresach jako systematyczną i zaplanowaną eksterminację ludności o znamionach ludobójstwa dokonywaną przede wszystkim przez ukraińskich nacjonalistów, a także Niemców i Sowieców. W wyniku oddziaływania na siebie wrogich zbiorowości, grup i jednostek następują trwałe i nieodwracalne przeobrażenia społeczno-kulturowe, ponieważ wraz z eliminowaniem ludności polskiej ma miejsce zacieranie śladów jej obecności na Kresach. Celem martyrologii jest więc nie tylko definitywne usunięcie ludności polskiej z tych ziem, ale również zniszczenie jej kulturowego wielowiekowego dziedzictwa.

Dotychczasowe badania martyrologii ludności polskiej na Kresach południowo-wschodnich mają charakter interdyscyplinarny. Dotyczą bowiem nie tylko wymiaru historycznego, ale również ideologiczno-społecznego odnoszącego się do doktrynalnych i społecznych przyczyn martyrologii, mających swoje źródła w nazistowskich, totalitarnych systemach. W interdyscyplinarny charakter badań nad stosunkami społecznymi na Kresach wpisuje się dysertacja Renaty Pomarańskiej, która martyrologię Polaków bada w ujęciu socjologicznym, uwzględniając perspektywę historyczną i literacką. Według Doktorantki, martyrologia „oznacza nie tylko męczeństwo kresowian, ale wielorakie sposoby ludobójstwa w ekstremalnych postaciach, a także ucieczki, wypędzenia i inne prześladowania ludności polskiej” (s. 22). Magister Pomarańska, zaznacza, że zakres swoich badań ogranicza przede wszystkim do martyrologii, jakiej Polacy doznali od nacjonalistów ukraińskich zorganizowanych w strukturach OUN-UPA. Zawężenie problematyki uzasadnia, tematyką literatury kresowej, w której dominują wątki dotyczące stosunków polsko-ukraińskich. Przyjmując argumentację Doktorantki, recenzent uważa, że jeśli w przyszłości będzie ona przygotowywała do druku swoją rozprawę, powinna, przynajmniej w oparciu o dokumenty i opracowania historyczne, opisać i wyjaśnić również zbrodnicze działania niemieckiego i sowieckiego okupanta wymierzone

w ludność polską zamieszkującą Kresy. Pozwoli to na bardziej kompleksowe przebadanie procesu społecznego, jakim niewątpliwie jest martyrologia polskiej ludności kresowej.

We wprowadzeniu Autorka stwierdza, że głównym celem jej rozprawy „jest ukazanie prawdy o martyrologii w aspekcie socjologii jako głównej dyscypliny badawczej”. Doktorantka chce zbadać i wyjaśnić „proces społeczny, który doprowadził do ludobójstwa ludności polskiej w południowo-wschodnich województwach II Rzeczypospolitej i jego konsekwencji”. Jej zdaniem, „tylko w ten sposób można wyjaśnić stosunki pomiędzy Polakami i Ukraińcami zarówno w przeszłości, jak i współcześnie” (s. 7-8).

Według Doktorantki, mimo, iż praca ma charakter interdyscyplinarny, to jednak mieści się w subdyscyplinie socjologicznej, zwanej socjologią literatury, która ma swoje zastosowanie w badaniu związków między literaturą, jej twórcami i społeczeństwem (odbiorcami). Socjologia literatury bada zależności między społecznym środowiskiem pisarza a treścią ideową jego dzieł, gdyż społeczne determinanty twórczości pisarza odzwierciedlają się w rzeczywistości przez niego przedstawionej i w zawartości ideowej utworów. W przypadku recenzowanej dysertacji zachodzą związki między polską literaturą kresową, a faktami społecznymi, które w latach 1939-1945 miały miejsce na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej. Literatura piękna jest źródłem wiedzy o społeczeństwie, a także o sposobie postrzegania rzeczywistości przez pisarzy i wyrazem ich ideologii. Społeczne otoczenie twórców ma wpływ na powstanie i treść dzieła. Z kolei twórczość pisarzy oddziałuje na odbiorców, ich postawy, zachowania, emocje, a tym samym na stosunki społeczne.

W pierwszym rozdziale Autorka przedstawia koncepcje badań własnych. Ukazuje wybrane ujęcia socjologii literatury, wskazując na jej przedmiot, cel, zakres badawczy oraz metodologię. Podkreśla, że dla socjologii literatury dzieło literackie jest faktem społecznym, badanym w relacjach z innymi faktami lub społeczeństwem. Utwór literacki oddziałuje na świadomość odbiorców. Za jego pośrednictwem autor wywołuje określone reakcje czytelników, wpływając na ich poglądy, uczucia, emocje. Ponadto dzieło jest źródłem informacji o stosunkach społecznych i świadomości społecznej. Recenzent uważa, że w trakcie omawiania zakresu i przedmiotu badań socjologii literatury Doktorantka powinna przynajmniej krótko scharakteryzować metody, techniki i narzędzia badawcze stosowane przez tę subdyscyplinę socjologii.

W dalszej części rozdziału Autorka pracy przedstawia eksplikację i uzasadnienie tematu. Jej zdaniem, tragiczne dla Polaków fakty społeczne na Kresach południowo-wschodnich wciąż nie zostały we właściwy sposób opisane i utrwalone przez historyków, socjologów czy polityków. W socjologii dotychczas nie podejmowano tematyki będącej przedmiotem literatury pięknej tworzonej przez pisarzy kresowych. Literatura ta może stanowić interesujący materiał badawczy dla socjologa. Dlatego też Autorka zdecydowała się na zrealizowanie badań, dotyczących ważnego i

aktualnego tematu dla stosunków polsko-ukraińskich.

Według Doktorantki, zasadniczym celem dysertacji „jest zebranie i odtworzenie na podstawie prozy wybranych pisarzy, należących do tak zwanego nurtu literatury kresowej, jak najpełniejszego obrazu zmagania społeczeństwa polskiego, zamieszkującego południowo-wschodnie województwa II Rzeczypospolitej ze skutkami ideologii ukraińskiego nacjonalizmu”. Natomiast główny problem badawczy zawiera się w pytaniu: „Jak wyglądała martyrologia polskiej ludności kresowej w okresie 1939-1945 (w świetle historii i literatury pięknej)?”. Recenzenta zastanawia, dlaczego w celu pracy Doktorantka nie wspomina o korzystaniu z dokumentów historycznych, których analiza jest jedną z metod wykorzystywanych w badaniach socjologicznych? Metoda ta – zgodnie z tym, co zostało zapisane w głównym problemie badawczym – zostanie zastosowana w realizowanych badaniach. Problemy i hipotezy badawcze zostały jasno i przejrzysto sformułowane w tabeli 1, dlatego schemat 1 powielający te treści wydaje się zbędny. Podobnie schemat 2, w którym porównano martyrologię Polaków w oparciu o dokumenty historyczne i literaturę piękną. Historyczna i literacka rzeczywistość w schemacie jest identyczna, dlatego recenzent zastanawia się nad sensem tego rysunku. Ponadto Doktorantka nie sprecyzowała, czy schemat 2 wyraża jej przypuszczenia, czy też powstał na podstawie wyników przeprowadzonych badań. Podczas obrony proszę o wyjaśnienie zasadności umieszczenia w pracy schematu 1 i schematu 2. Doktorantka powinna pamiętać, że problemów badawczych się nie weryfikuje (s. 27). Dla recenzenta niezrozumiałe jest stwierdzenie „wierny rezonans” (s. 33).

W dalszej części rozdziału Doktorantka omawia wykorzystaną w pracy literaturę dokonując jednocześnie jej krytycznej analizy oraz kategoryzacji. Wnikliwe i szczegółowe odniesienie się do zgromadzonej literatury jest w pełni uzasadnione, ponieważ praca powstała w oparciu o źródła zastane. Literaturę podzielono na naukową, popularno-naukową, publicystyczną, piękną, memuarystyczną oraz netografię. Kolejny podrozdział dotyczy metod wykorzystanych w badaniach. Doktorantka stwierdza, że jej praca mająca interdyscyplinarny charakter „domaga się zastosowania kilku metod” (s. 46). Do podstawowych metod socjologicznych zalicza: analizę treści, analizę dokumentów osobistych, metodę historyczno-porównawczą i biograficzną. Natomiast wśród metod pomocniczych wymienia: analizę źródeł zastanych, syntezę materiału, opis i eksplorację danych.

Ze względu na interdyscyplinarny charakter rozprawy istnieje potrzeba uzasadnienia, doprecyzowania i usystematyzowania wymienionych i zastosowanych metod badawczych. Dlatego recenzent oczekuje, że Doktorantka podczas obrony doktorskiej uzasadni, dlaczego właśnie takie metody wybrała do badania wytypowanych kategorii źródeł. Ponadto³ wyjaśni zależności zachodzące między tymi metodami a opracowanymi kryteriami analizy socjologiczno-historycznej i literackiej (s. 52-53) oraz problematyką martyrologii a autorami i ich dziełami (s. 383-385).

Szczególnego omówienia wymaga, zdaniem recenzenta, uzasadnienie i zakres zastosowania metody analizy (zawartości) treści. Niepotrzebne wydaje się ponowne omawianie struktury pracy w ostatniej części pierwszego rozdziału (s. 53-55), ponieważ Doktorantka przedstawiła już treść poszczególnych rozdziałów we wprowadzeniu (s. 8-9).

Bardzo istotne znaczenie dla socjologicznego charakteru pracy ma drugi rozdział przedstawiający wybrane koncepcje konfliktów społecznych w socjologii. Doktorantka wyjaśnia w nim pojęcia konfliktu społecznego oraz omawia jego rodzaje. Zwraca uwagę na specyfikę konfliktu, który prowadzi do zakłócenia komunikacji albo do jej zerwania. Zazwyczaj podczas konfliktu występuje manipulacja informacjami, mająca doprowadzić do wykreowania przeciwnika jako wroga, z którym trzeba walczyć i którego trzeba wyeliminować. Natężenie konfliktu zależy od stopnia emocjonalnego zaangażowania zwalczających się stron, natomiast na jego gwałtowność wpływ mają środki, jakich przeciwnicy są skłonni użyć w konflikcie. Odnosząc się do stosunków między grupami etnicznymi i narodowymi, Doktorantka odwołuje się do teorii ras Ludwika Gumplowicza, który zakłada nie tylko trwały podział ludzkości na rasy, ale również trwały antagonizm między nimi. Według tej teorii „grupa społeczna wszędzie i zawsze dąży, jeśli nie do wyniszczenia, to do podporządkowania sobie, zniewolenia i eksploatacji drugiej grupy” (s. 64). Autorka pracy analizuje również koncepcję konfliktu Floriana Znanieckiego opartą na rozumieniu pojęć „swój” i „obcy”. Według Znanieckiego, „przedmiot ludzki doświadczany jest przez podmiot ludzki jako obcy zawsze wtedy i tylko wtedy, gdy zachodzi między nimi styczność społeczna na podłożu rozdzielnich układów wartości” (s. 66). Doktorantka uważa, że jeśli w miejsce „obcy” wstawi się słowo „wróg” stwierdzenie Znanieckiego nabiera klarowności. W dalszej części rozdziału Doktorantka odwołuje się m.in. do teorii konfliktu Karla Marksa, Georga Simmela, Maksa Webera i Lewisa Cosera, Ralfa Dahrendorfa, a także omawia konflikty etniczne, w których stronami są narody, mniejszości narodowe lub grupy etniczne.

Omawiając w drugim rozdziale teorie socjologiczne konfliktów społecznych, mgr Pomarańska wielokrotnie odwołuje się do historycznych uwarunkowań, które – jej zdaniem – doprowadziły do eskalacji konfliktów polsko-ukraińskich, a następnie do ludobójstwa na Kresach. Zdaniem recenzenta Doktorantka powinna choćby wspomnieć o przywoływanej w socjologii teorii podłoża historycznego, opisanej przez Ludwika Krzywickiego i Kazimierza Dobrowolskiego. Teoria ta szczególną uwagę zwraca na przeszłość społeczeństw zamieszkujących określone terytorium i na ciągłość procesów społecznych. Podłoże historyczne stanowi zespół czynników ukształtowanych w przeszłości, które tkwią w społeczeństwach i oddziałują na życie jednostek i grup. Jest ono nie tylko spuścizną historii, ale ma swoje znaczenie w przyszłości, stanowiąc bazę dla specyficznych zachowań społecznych. Historia wpływa na przyszłość. Idee społeczne podają na określone podłoże historyczne, a rozwój społeczny jest wypadkową aktualnego bodźca i

podłoża historycznego. Dotyczy to zwłaszcza rzeczywistości kresowej, gdzie uwarunkowania historyczno-społeczne miały decydujący wpływ na martyrologię Polaków.

W nieodległej przeszłości recenzent badał stosunki społeczne na terenie dawnej diecezji przemyskiej (sięgającej od Biecza do Drohobycza) od schyłku XIX w. do połowy lat dwudziestych XX wieku. Już wówczas niektóre wpływowe osoby, zarówno świeckie jak i duchowne, obserwując wnikliwie stosunki polsko-ruskie, prognozowały tragiczne skutki ujawniających się antagonizmów polsko-ruskich. Bardzo niepokoił je jad nienawiści sączony w serca prostego ludu ruskiego przez ruskich nacjonalistów. Obawy budził także los chłopów ruskich krzywdzonych i poniżanych przez Polaków, a także brak zrozumienia dla dążeń narodowych Rusinów. Zapowiedzi tragicznych wydarzeń, wynikające z analizy ówczesnych stosunków społecznych, okazały się niestety w pełni uzasadnione¹. Dlatego zdaniem recenzenta, wskazane wydaje się odniesienie się w pracy do teorii podłoża historycznego, która podkreśla znaczenie wpływu historii na przyszłość społeczeństw i interpretuje procesy społeczne odwołując się do ich podłoża historycznego.

W rozdziale trzecim doktorantka dokonała charakterystyki Kresów południowo-wschodnich pod względem geograficznym, historycznym i demograficznym. Ukazała burzliwe i tragiczne dzieje ziem, nękanych częstymi najazdami i wojnami. Szczególną uwagę zwróciła na okres II Rzeczypospolitej, w którym zdecydowanemu pogorszeniu ulegały stosunki polsko-ukraińskie. W tym czasie ukraińskie nacjonalistyczne organizacje prowadziły działania terrorystyczne, dywersyjne i sabotażowe zmierzające do osłabienia sił obronnych państwa polskiego. Doktorantka zwraca uwagę na zaangażowanie elity ukraińskiej w popieranie antypolskiej działalności, co niewątpliwie miało decydujący wpływ na postawy i zachowania prostego ludu wobec Polaków. Istotne znaczenie dla stosunków polsko-ukraińskich i eskalacji konfliktów miała niewątpliwie liczba i wyznanie zantagonizowanej ludności zamieszkującej Kresy. Doktorantka dane statystyczne skrupulatnie przedstawiła w tabelach i wykresach. W opisie tabel powinna jednak podać rok spisu ludności oraz jednostki w jakich wyrażone są wartości liczbowe (np. tys.). Z zamieszczonych danych wynika, iż na Wołyniu zdecydowaną większość stanowili Ukraińcy wyznania prawosławnego. W Małopolsce Wschodniej (województwo lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie) liczniejszą zbiorowością byli Polacy, z wyjątkiem województwa stanisławowskiego, gdzie przeważali Ukraińcy należący do Kościoła grecko-katolickiego.

Kolejny rozdział dotyczy integralnego nacjonalizmu ukraińskiego, którego ideologia stanowi główne źródło ludobójstwa polskich kresowian. Doktorantka ukazuje genezę ukraińskiego nacjonalizmu, który odwołując się do darwinizmu społecznego i pogańskiego kultu siły, łączy w sobie fanatyzm, bezwzględność, rasizm, pogański mistycyzm, nienawiść i amoralność. Ideologia ta

¹ W. Jedynek, Społeczny wymiar apostołstwa ludzi świeckich w ujęciu biskupa przemyskiego Józefa Sebastiana Pelczara (1900-1924), Sandomierz 2006, s. 219-221,

– zdaniem Autorki pracy – w wielu punktach doktrynalnych jest zbieżna z włoskim faszyzmem i niemieckim nazizmem (s. 145-150). Zasadnicze cele działania zmierzające do utworzenia państwa ukraińskiego, zostały nakreślone w „Dekalogu ukraińskiego nacjonalisty” oraz w „44 regułach życia nacjonalisty ukraińskiego”. Z zapisów tych wynika, iż wrogiem nacji ukraińskiej może być nie tylko członek innej nacji, ale również Ukrainiec, który nie realizuje zasad nacjonalistycznej ideologii, czyli nie uznaje własnej nacji i jej interesu za najwyższą wartość. Doktryna nacjonalizmu ukraińskiego dała ideologiczne, a w niektórych przypadkach nawet religijne motywy, przyzwalające na popełnianie najbardziej okrutnych i masowych zbrodni, które usprawiedliwiano interesem własnej nacji. Najbardziej szokuje fakt, że nierzadko inicjatorami pogromów ludności polskiej na Kresach byli duchowni prawosławni i unicy, którzy w świątyniach rozbudzali nienawiść do Polaków, święcili narzędzia zbrodni, a niekiedy nawet osobiści uczestniczyli w napadach na polskie domostwa, podczas których dokonywano okrutnych zbrodni.

W rozdziale piątym Autorka pracy ukazuje przebieg martyrologii Polaków na Kresach południowo-wschodnich w latach 1939-1945 w oparciu o opracowania naukowe. Z analizy zgromadzonego materiału wynika, iż ukraińscy nacjonaści współpracując z okupantem niemieckim i sowieckim podejmowali szereg działań wymierzonych w żywotne interesy polskiej ludności kresowej. Najbardziej radykalne i bezwzględne okazywały się masowe zbrodnie przeprowadzone w sposób systematyczny i zaplanowany. Nacjonaści ukraińscy odwołując się do ideologii Dmytro Doncowa „oczyszczali” z ludności polskiej obszary uznawane przez nich za etnicznie ukraińskie. Banderowcy wykorzystując swoją przewagę liczebną, najczęściej z zaskoczenia napadali na bezbronną ludność polską. Do zadawania okrutnej śmierci posługiwali się najczęściej siekierami, widłami, sierpami, cepami, piłami do cięcia drewna, nożami, kosami ustawionymi na sztorc, bagnetami, motkami, łomami, drutem kolczastym, itp. Nierzadko ofiary żywcem wrzucano do ognia lub zabijano z broni palnej. Eksterminacja Polaków na Kresach doprowadziła do nieodwracalnych zmian demograficznych, społecznych, ekonomicznych i politycznych.

Doktorantka odwołując się do zapisów Konwencji Narodów Zjednoczonych z 9 grudnia 1948 r. potwierdza, że masowe i okrutne zbrodnie dokonane na ludności polskiej przez ukraińskich nacjonalistów są ludobójstwem. Według przywołanej Konwencji, ludobójstwo jest czynem dokonanym „<w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych> przez <zabójstwo członków grupy>”. W oparciu o przedstawione fakty i dane statystyczne, Autorka dysertacji jest przekonana, iż „ludobójstwo ukraińskie na ludności polskiej zakładało wyniszczenie wszystkich przedstawicieli narodu polskiego, od nienarodzonych, przez niemowlęta, dzieci, aż po starców, bez względu na wiek i płeć”. Zamiary eksterminacji Polaków na Kresach były przez nacjonalistów ukraińskich wyrażane publicznie w formie pisemnej i słownej. Doktorantka odwołując się do badań

Ewy Siemaszko i Wiktora Poliszczuka, szacuje, że straty ludności polskiej poniesione w wyniku czystek etnicznych dokonywanych przez OUN-UPA wyniosły co najmniej 120 tys. ofiar. Polacy byli pozbawiani życia wręcz z perwersyjnym, okrucieństwem. Było to „ludobójstwo straszne, dzikie, okrutne”. Autorka rozprawy przypomina, iż Aleksander Korman w wyniku wieloletnich badań wytypował 362 metody tortur stosowanych wobec Polaków przez ich prześladowców (s. 238-240).

Po zajęciu Kresów przez Armię Czerwoną dramat martyrologii ludności polskiej dopełniły jej przymusowe wysiedlenia. Polacy, którzy ocalili z ukraińskich, niemieckich i sowieckich pogromów byli wypędzani z rodzinnych miast i wsi. Władze radzieckie widziały w nich żywioł opierający się sowietyzacji i posiadający silne poczucie tożsamości. Polacy udając się w nieznane, na niebezpieczną tułaczkę, pozostawiali swoje domy, ziemię rodzinną, szkoły, kościoły i cmentarze, a więc wszystko co było im najbliższe i co dla nich tam na Kresach stanowiło prywatną, ukochaną ojczyznę.

W kolejnym rozdziale na podstawie prozy kresowej przedstawiono martyrologię ludności polskiej, której symptomy można było już zaobserwować „w czasie wojny polsko-ukraińskiej, a właściwie – jak pisze Doktorantka – polsko-galicyjskiej (s. 249; co oznacza stwierdzenie „wojna polsko-galicyjska”?).

Analizowane przez Autorkę pracy utwory literackie ukazują stosunki społeczne między nacjami zamieszkującymi Kresy z dwóch perspektyw – z perspektywy narratora i z perspektywy bohatera uczestniczącego w wydarzeniach. Najczęściej jednak to narrator ukazuje funkcjonowanie społeczności lokalnych, on też będąc baczny obserwatores życia społecznego, prognozuje zmiany w stosunkach społecznych. W okresie przedwojennym narratorzy przedstawiają Kresy jako przestrzeń zgodnego i harmonijnego współżycia, a także współdziałania Polaków i Ukraińców. Żyjący w sąsiedztwie przedstawiciele obydwu narodów zazwyczaj współpracują ze sobą. Wielu z nich łączy więzi sąsiedzkie i koleżeńskie, a także więzi rodzinne, gdyż członkowie ich rodzin żyją w mieszanych małżeństwach. Polacy i Ukraińcy często spotykają się przy okazji różnych świąt religijnych i uroczystości świeckich, również ich dzieci razem bawią się i odwiedzają. Mimo dobrych relacji między ludnością polską i ukraińską, narratorzy dostrzegają wydarzenia zapowiadające ujawnienie i eskalację konfliktów narodowościowych.

Wybuch II wojny światowej diametralnie zmienia życie społeczne na Kresach. Pod wpływem ukraińskich nacjonalistów, którzy pod okupacją sowiecką i niemiecką uaktywniają swoją szowinistyczną działalność poprawne dotąd stosunki między Polakami i Ukraińcami ulegają radykalnej zmianie.

Z analizy literatury wynika, iż w okresie wojny na Kresach został zburzony dotychczasowy porządek społeczny, co doprowadziło do stanu anomii społecznej. Ludność zamieszkująca Kresy

nie miała spójnego i społecznie uznawanego systemu wartości, stanowiącego dla jednostek i grup jasno określonych wytycznych do podejmowania działań. Stan ten charakteryzował się zanikiem powszechnie przyjętych norm społecznych oraz rozpadem więzi. Pomiędzy Polakami a Ukraińcami zapanowała nieufność i podejrzliwość. Polacy odczuwali niepewność, niepokój, zagubienie, napięcie emocjonalne, a przede wszystkim brak poczucia bezpieczeństwa. W społecznościach kresowych pojawiały się zachowania dewiacyjne. Szerzyło się donosicielstwo i kolaboracja z okupantem sowieckim i niemieckim. Przestano odróżniać zachowania dobre i akceptowane społecznie od złych i szkodliwych. Nasilały się napady, gwałty, grabieże, rozboje i morderstwa, których ofiarami najczęściej padała ludność polska. Podstęp, zdrada i siła stały się skuteczną bronią służącą do eliminowania znienawidzonego przeciwnika. Według literatury kresowej, eskalacja tych konfliktów inspirowana ideologią nacjonalistów ukraińskich doprowadziła do masowych zbrodni na Polakach, które można określić pojęciem genocydu (ludobójstwa). Zbrodnicze działania OUN-UPA zostały szczegółowo przedstawione przez narratorów i bohaterów w literaturze kresowej. Według recenzenta Doktorantka analizując proces martyrologii Polaków na Kresach mogła wspomnieć o stanie anomii społecznej, w którym zaburzony zostaje określony porządek społeczny, a obowiązujące dotychczas normy ulegają relatywizacji, co prowadzi do zachowań dewiacyjnych (zob. Emil Durkheim, Robert Merton).

W ostatnim rozdziale mgr Pomarańska analizuje uwarunkowania mające wpływ na współczesne stosunki polsko-ukraińskie, a także próbuje ocenić rolę polskiej literatury kresowej w kształtowaniu świadomości społecznej na temat martyrologii Polaków. Doktorantka zwraca uwagę na działania wielu czynników opiniotwórczych, polegające na zaciemnianiu czy nawet na zacieraniu prawdy o ludobójstwie na Kresach południowo-wschodnich, co – jej zdaniem - „kładzie się cieniem na polsko-ukraińskich relacjach” (s. 392). Porozumienie między sąsiadującymi narodami powinno opierać się na prawdzie, a niestety prawda ta jest często przemilczana lub fałszowana., co oczywiście utrudnia ułożenie dobrych stosunków między narodami, które dzieli tragiczna historia. Doktorantka uważa, że poważną przeszkodą w dążeniu do porozumienia jest odradzający się ukraiński nacjonalizm, nawiązujący do szowinistycznej ideologii i tradycji. OUN-UPA.

Zakończenie zawiera wnioski z przeprowadzonych badań oraz krótkie odniesienie do hipotez, które w zdecydowanej większości się potwierdziły.

Zamieszony po zakończeniu wykaz tabel, wykresów i schematów powinien znaleźć się w aneksie.

Odnosząc się do bibliografii, recenzent uważa, że Doktorantka powinna wykorzystać więcej literatury socjologicznej, zwłaszcza dotyczącej badań w oparciu o źródła zastane. Ponadto należało w bibliografii zamieścić pozycje badaczy, z których poglądami Autorka co prawda się nie zgadza

lub je merytorycznie krytykuje, ale je zna i z nimi polemizuje. Uwzględnienie szerokiego spektrum opracowań przedstawiających różne ujęcia tego samego przedmiotu badań podnosi wartość rozprawy naukowej. Recenzenta zastanawia dlaczego Doktorantka zaliczyła publikowane wyniki spisów powszechnych z okresu międzywojennego do literatury popularnonaukowej i publicystycznej? Podczas obrony proszę o wyjaśnienie, jakie kryteria zadecydowały o zakwalifikowaniu publikacji do poszczególnych kategorii w bibliografii?

W bibliografii recenzent nie dopatrył się publikacji Franciszka Rewity-Gawrońskiego (1846-1930), który w swojej twórczości podejmował obronę dziejów polskich przed ich fałszowaniem przez historyków ruskich i jednocześnie przestrzegał przed skrajnym nacjonalizmem ukraińskim. Doktorantka ukazując podłoże historyczne martyrologii Polaków powinna wspomnieć o twórczości Tarasa Szewczenki, a zwłaszcza o utworze „Hajdamaki”. Poematy Szewczenki trafiały pod ruskie strzechy i kształtowały świadomość prostego ludu, w tym stosunek Rusinów do Polaków. Na uwagę zasługuje również dwu-tomowa pozycja „Z dziejów Hajdamaczyny” z przedmową Henryka Mościckiego (Warszawa 1905), ukazująca bestialskie rzezie na Polakach i Żydach w XVIII w., które z podobnym okrucieństwem powtórzyły się na Kresach południowo-wschodnich w czasie II wojny światowej.

Ocena ogólna rozprawy doktorskiej

Dokonując kompleksowej oceny rozprawy doktorskiej mgr Renaty Pomarańskiej recenzent uważa, że jest ona nowatorskim, wartościowym i interesującym opracowaniem naukowym. Doktorantka podjęła trudny, a nawet drażliwy i niepoprawnie politycznie temat, co niewątpliwie podnosi wartość poznawczą i naukową dysertacji. Przygotowanie rozprawy, ze względu na jej interdyscyplinarny charakter i specyficzny przedmiot badań, wymagało od Autorki dużego nakładu pracy oraz umiejętnego wykorzystania wiedzy z zakresu socjologii, historii i literatury. Należy podkreślić, że w socjologii dotychczas nie zajmowano się martyrologią Polaków będącą przedmiotem literatury pięknej tworzonej przez pisarzy kresowych.

Recenzowana dysertacja posiada przejrzystą i prawidłową strukturę, a także logiczny i komplementarny układ poszczególnych rozdziałów. Stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Doktorantka podczas jej przygotowania wykazała się wiedzą z zakresu socjologii, umiejętnie łącząc zagadnienia teoretyczne z analizą materiału badawczego. W oparciu o literaturę zbadała proces społeczny, jakim jest martyrologia Polaków na Kresach południowo-wschodnich. Przedstawiając martyrologię w ujęciu socjologicznym, uwzględniła również jej perspektywę historyczną i literacką.

W rozprawie doktorskiej wykorzystano zróżnicowane materiały źródłowe, co daje w miarę pełny obraz badanej rzeczywistości społecznej. Te same zjawiska społeczne Doktorantka ukazała z

różnych perspektyw, co pozwala na ich dokładny opis oraz wyjaśnienie. Fakty społeczne z utworów literackich zostały porównane z źródłami i opracowaniami historycznymi. Interpretując badane zjawiska społeczne, Autorka stara się uwzględniać zasady logicznego rozumowania, często formułuje zdecydowane polemiczne opinie i wnioski, wpisujące się w akademicki i naukowy dyskurs, dotyczący badanej rzeczywistości. Doktorantka ukazuje wpływ sytuacji życiowej oraz środowiska społecznego twórców literatury kresowej na treść ideową ich dzieł, gdyż zdecydowana większość pisarzy osobiście doświadczyła martyrologi Polaków na Kresach południowo-wschodnich lub też znała ją z bezpośrednich przekazów uczestników tamtych tragicznych wydarzeń. Im większa ilość i zróżnicowanie utworów epickich dotyczących martyrologii tym pełniej odtwarzają one systemy, wzory i zmiany społeczne, zachodzące w kresowej zbiorowości. Autorka pracy wykazuje, że mimo, iż dzieła pisarzy kresowych są źródłem informacji o stosunkach społecznych i świadomości społecznej, mających bezpośredni związek z martyrologią Polaków na Kresach, to jednak ich oddziaływanie na świadomość odbiorców (tj. opinie, oceny, poglądy, emocje) jest niewielkie.

Rozprwa została napisana poprawną polszczyzną, choć zdarzają się błędy. Niektóre zdania wymagają korekty stylistycznej, ponieważ są zawile, a niekiedy nieprecyzyjnie czy nawet wręcz nieporadnie sformułowane. Czasami brakuje między nimi logicznej spójności. Do opisu i wyjaśnienia badanej rzeczywistości społecznej Doktorantka powinna częściej używać trafnych sformułowań i pojęć typowo socjologicznych.

Po dokonaniu kompleksowej oceny recenzowanej dysertacji, recenzent uważa, że spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim i dlatego wnioskuje o dopuszczenie mgr Renaty Pomarańskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab.
J. Styczeń 2015 r.

Prof. dr hab.
J. Styczeń